

DURBĖS MŪŠIO LAIKOTARPIO ARCHEOLOGINIAI RADINIAI ŽEMAIČIŲ MUZIEJUJE „ALKA“

Dalia Karalienė

Žemaičių muziejaus „Alka“

Praėjusiais metais minėjome reikšmingo istorinio įvykio – Durbės mūšio 750-ies metų sukaktį. Šiai sukakčiai paminėti „Alkos“ muziejuje vyko mokslinė konferencija, kurią organizavo Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas (koordinadorius doc. dr. Vacys Vaivada). Vienas iš konferencijos pranešimų buvo skirtas Durbės mūšio laikotarpio archeologiniams radiniams, saugomiems Žemaičių muziejuje „Alka“. Šis straipsnis supažindins su pranešimo medžiaga, dar kartą primins senąją mūsų krašto praeitį ir unikalius archeologinius radinius.

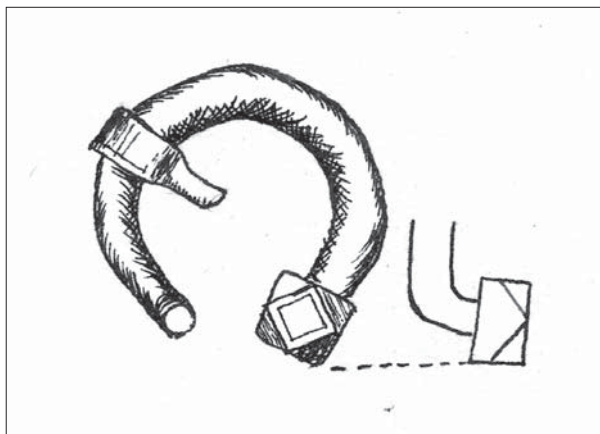
Žemaičių muziejaus „Alka“ Archeologijos skyriaus saugyklose saugoma daugiau kaip 20 tūkstančių vienetų archeologinių eksponatų. Didžiąją rinkinių dalį sudaro tyrinėtų Žemaitijoje senovės kapinynų ir gyvenviečių archeologinė medžiaga. Durbės mūšio laikotarpio – XIII amžiaus – archeologinių radinių daugiausia aptinkama Žemaitijoje tyrinėtų kapinynų archeologinėje medžiagoje – kuršių laidojimo paminkluose.

Akmenskinės kapinyno radiniai

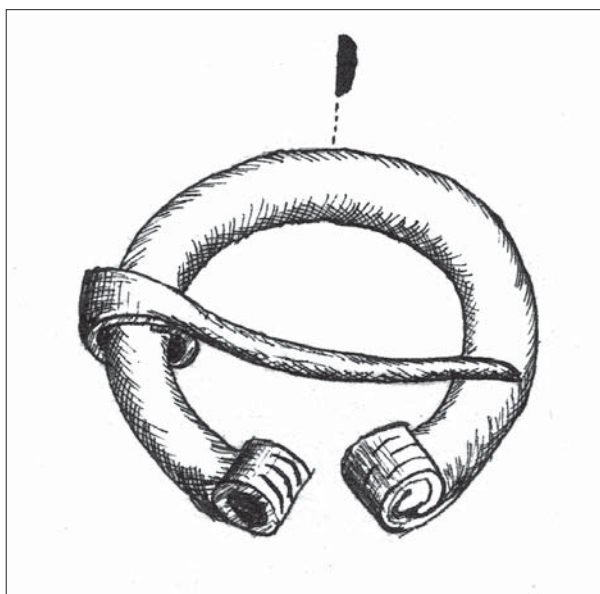
Reikšminga medžiaga, atskleidžianti XII–XIII a. laidoseną, yra Akmenskinės kapinyno (Plungės r.), tyrinėto archeologo V. Valatkos 1967 m., archeologiniuose rinkiniuose. Buvo ištirta 16 kapų – vien degintiniai laidojimai, datuoti XI–XIII a. laikotarpiu. Kapinyne laidota gana kompaktiškai, tarp kapų buvo 0,5–1,0 m tarpai. Jokios konkretnės kapų išdėstymo tvarkos nepastebėta. Nors iširtuose kapuose randama vien degintinių laidojimų, tačiau duobės būdavo kasamos kaip ir nedegintam mirusiajam. Mirusieji buvo deginami atskiroje laužavietėje, tikriausiai nuolat vienoje vietoje. Mirusiojo ir įkapių likučiai su degėsiais ir pelenais nelabai rūpestingai būdavo susemiami ir laidojami kapinyne iškastoje duobėje. Į kapo duobę pirmiausia būdavo sudeamos stambios įkapės: dalgiai, ietigaliai, žeberklai, o paskui duobės užpilde išmaišomos susemtos laužo liekanos. Jos būdavo pilamos kartu su žemėmis iki pat duobės viršaus. Nerūpestingo mirusiojo liekanų susėmimo rezultatų pastebėta kai kuriuose šio kapinyno kapuose. Pavyzdžiui, kape Nr. 9 šalia diržo apkaustų ir geležinės grandelės bei vyriško žiedo fragmento atsidūrė vaikiško dydžio žiedelis išplatintu viršumi ir mažas žvangutis. Vyrams, moterims ir net vaikams būdingos įkapės, rastos viename kape, leidžia spręsti, kad kartais ne visos mirusiojo liekanos būdavo išsemtos iš laužavietės, o ankstesnių deginimų likučiai būdavo susemiami kartu su vėliau laidotų mirusiųjų pelenais ir įkapių liekanomis.¹

Tyrinėto kapinyno nejudintose kapų užpildo žemėse buvo rasti 79 dirbiniai ir iš ariamo sluoksnio surinkti 184 dirbiniai bei jų fragmentai. Geležinių darbo įrankių rasta nedaug: vienas dalgis, trys paprasti įtveriamieji peiliukai ir vienas kriauninis peilis, trys žeberklai, viena geležinė yla.

¹ VALATKA, V. Akmenskinės kaimo (Plungės r.) archeologiniai paminklai. 1968. *ŽMA MA*, Nr. 106, p. 32.

1 pav. Segė, žalvarinė, pasaginė, daugiakampiais galais (2,5 x 2,62 cm, rasta atsitiktinai). Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

2 pav. Segė, žalvarinė, pasaginė, cilindriniais galais (3,8 x 4 cm, rasta atsitiktinai). Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

Didžiąją dalį radinių sudaro papuošalai ir jų fragmentai. Nerasta nė vienos sveikos antkaklės: šešiuose kapuose rasti aštuoni jų fragmentai ir dar 18 aptikta atsitiktinai. Antkaklės buvo nuvytos iš trijų žalvarinių vielų, tačiau nerasta nė vieno antkaklės galo, todėl klasifikuoti tiksliau nebuvo galima. Be to, rasta antkaklių, nuvytų iš dviejų žalvarinių vielų, kurios apie kaklą būdavo apvyniojamos net šešiomis vijomis. Tai vienas iš būdingiausių XII–XIII a. papuošalų. Iš trijų rastų fragmentų

Akmenskinės kapinyne rasta 16 įvijų, kurios skiriasi nuo įvijinių žiedų ir buvo naudojamos įvairiems kotams sutvirtinti. Kai kurių viduje buvo rasta išlikusių medinio koto liekanų.

Šiame kapinyne aptiktas retesnis, atsitiktinis radinys – 16,3 g svorio kubo formos žalvarinis svarelis su nusklembtais kampais. Visuose jo šonuose išpausta po dvi akutes. Kapinyno archeologinėje medžiagoje daugiausia yra radinių, datuojamų XII–XIII amžiais.

Ginkluotės reikmenų rasta labai mažai. Vieno apardyto kapo dugne, jau nebejudintame smėlyje, buvo rastas labai surūdijęs statmenai išmeigto kalavijo galas, kurio ilgis siekė tik 34 cm. Kita dalis buvo nulaužta ariant žemę. Kadangi kalavijas buvo labai surūdijęs, visiškai aplipęs rūdžių ir smėlio konglomeratais, taip ir liko neaišku, ar jis buvo vienašmenis ar dviašmenis.² Be to, kape Nr. 4 rastas įmovinis ietigalis, kurio plunksna ilga, rombinio skerspjūvio, nuo petelių siaurėjanti.

Iš vyro kario aprangos kiek daugiau rasta diržų sagčių ir skirstiklių fragmentų, t. y. grandelių ir apkalų.

Viena iš retesnių – apvali lietinė žalvario sagtis su nedidele išaugėle (5 pav.). Saggies viršuje esantis ornamentas sudarytas iš simetriškai aštuonetais vingiuotų linijų. Sprendžiant pagal formą ir ornamentą ji galėjo būti atgabenta iš Skandinavijos. Panašių sagčių rasta ir Latvijos teritorijoje. Rastas vienas taip pat skandinaviškos kilmės žalvarinis ornamentuotas diržo skirstiklio apkalas (kape Nr. 16) su nežymiomis diržo odos liekanomis (6 pav.).

² VALATKA, V. Akmenskinės kaimo (Plungės r.) archeologiniai paminklai. 1968. ŽMA MA, Nr. 106, p. 34.

galima spręsti, kad Akmenskinės apylinkių gyventojai yra nešioję ir pintinio tipo antkakles, supintas iš devynių žalvarinių vielėlių.

Be šių antkaklių, buvo nešiojamos karolių apvaros. Ant geležinės vielos dažniausiai būdavo suveriami dvilyčiai žalvariniai karoliai. Greta žalvarinių karolių kartais būdavo įmaišoma ir stiklinių. Rasti stiklo karoliai buvo smarkiai sutirpę ugnyje. Apie jų formą galima spręsti tik iš suskilusių ir nesusilydžiusių karolių fragmentų. Karoliai būvę mėlyno stiklo, dvilyčiai ir skersai ranuoti, su plačia skyde vėrimui.

Atsitiktinai rasti keturi nesudegę gintaro karoliai, jie atsukti, nešlifuoti, skylutės siauros. Jie nešioti suverti ant siūlo.

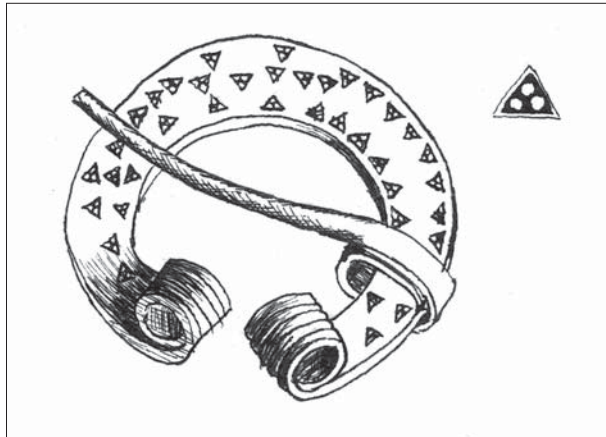
Akmenskinės kapinyne rasta 14 segių arba jų fragmentų. Rasta pasaginių įvairių tipų segių, daugiausia cilindriniais galais (2, 3 pav.). Daugumos šių segių puoštas tik cilindrių viršus – išrantytas keturiais grioveliais. Tik vienos segės lankelio viršus puoštas įmuštais trikampiukais, kurių viduje iškaltos trys „akutės“. Taip pat ornamentuota buvo ir viena rastoji segė aguoniniais galais (4 pav.). Pasaginių segių pastorintais galais rasti tik trys ugnies deformuoti fragmentai. Rasta tik viena segė daugia-kampiais galais (1 pav.).

Tyrinėjimų metu surinkta kryžinių, žalvarinių smeigtukų fragmentų. Smeigtukai būvę plokščiais galais, dengti sidabru, su konusinėmis galvutėmis.

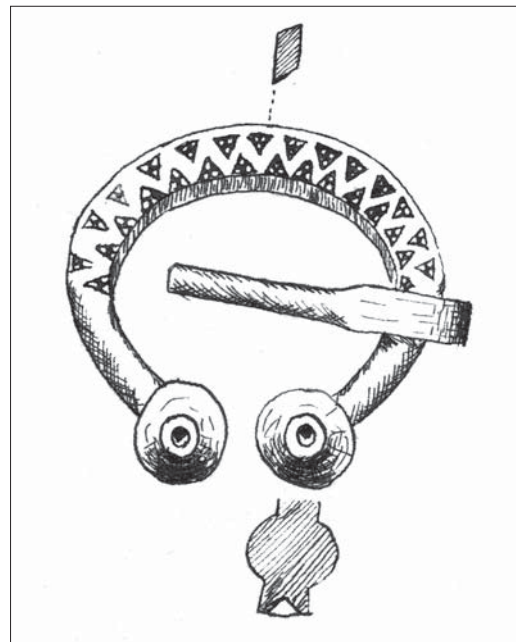
Rasta nemažai kabučių ir grandinėlių. Dauguma kabučių profiliuoti, su apskrita išima apačioje. Šonų plokštumos puoštos abiejose pusėse įmuštomis akutėmis (surinkta 10 tokių kabučių).

Kapinyne rasta net 70 apyrankių fragmentų, tačiau sveikos apyrankės nerasta nė vienos. Kai kurie fragmentai turi aiškias laužymo žymes, o kiti nuo karščio apsilydę. Akmenskinėje buvo mėgstamos įvijinės apyrankės. Buvo rasti 29 jų fragmentai. Fragmentų viršus puoštas įžambių griovelėlių grupėmis arba „eglude“.³

Akmenskinės gyventojai nešiojo ir žiedus. Įvijinių žiedų, padarytų iš juostelės, nerasta, o vie-liniai įvijiniai žiedai degintiniame kapinyne neatskiriami nuo įrankių vijų. Rastų žiedų galai prasi-

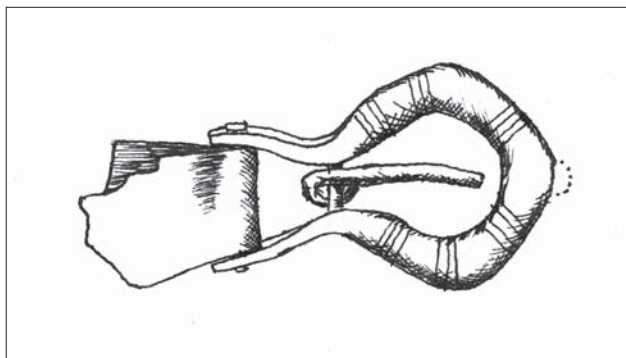

3 pav. Segė žalvarinė, pasaginė, cilindriniais galais (4,2 x 4,5 cm, rasta atsitiktinai). Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

4 pav. Segė žalvarinė, pasaginė, aguoniniais galais (3,8 x 4,2 cm, kapas Nr. 6). Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

³ VALATKA, V. Akmenskinės kaimo (Plungės r.) archeologiniai paminklai. 1968. ŽMA MA, Nr. 106, p. 39.

5 pav. Sagtis, žalvarinė (3,6 x 2,45 cm, kapas Nr. 16).
Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

nas pjūklelis ar šukelės, padarytos iš skardos iškarpytais dantukais.

Tyrinėjimų metu rastos trys puodų šukės. Jos žiestos, su nežymia akmens trupinių priemaiša. Vienos jų paviršius puoštas lygiagrečiais grioveliais, antros – tokiais pat grioveliais ir prie kaklelio iraižytais kilpelėmis, trečios paviršius lygus.

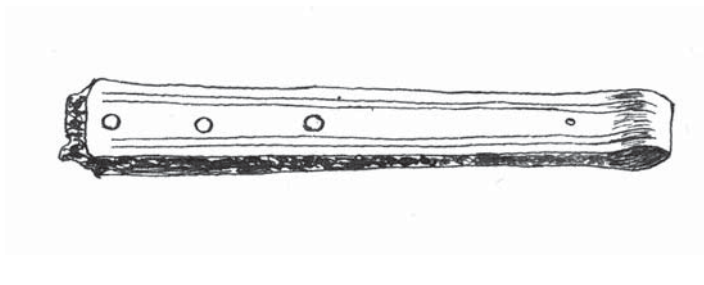
Minėti Akmenskinės kapinyno tyrinėjimų radiniai datuojami XII–XIII a. Kapinyno archeologinė medžiaga priskiriama kuršių etninės grupės kultūrai. Akmenskinės kapinynas laidosena ir radiniais labai panašus į Siraičių kapinyną.

Siraičių kapinyno tyrinėjimų archeologinė medžiaga

Siraičių kapinyną (Telšių r.), esantį prie Džiuginėnų piliakalnio, vadinamo Džiugo kalnu, 1956–1957 m. tyrinėjo archeologas V. Valatka (1956 m. tyrinėjo kartu su Mokslų akademijos Istorijos instituto archeologe E. Butėniene).

1956 m. buvo ištirta 11 degintinių kapų, o 1957 m. ištirti dar 9 kapai. Nustatyta, kad šiame kapinyne mirusieji buvo laidojami plokštiniuose kapuose deginti ir nedeginti. Kapai datuoti X–XIII a., laidojimo papročiai ir įkapės būdingos kuršių gentims. Nustatyta, kad šis kapinynas yra toliausiai į rytus nutolęs Vakarų Lietuvos kultūrai priskirtinas paminklas.

Tyrinėjimų metu buvo rasta geležinių peiliukų, pentinų, ietigalių, žeberklų, žalvarinių ir geležinių ylių, miniatiūrinių geležinių kirvukų. Buities reikmenys: mažos žalvarinės svarstyklėlės, vienas jų svorelis ir keletas žalvarinių geriamųjų ragų briaunos apkalų.

6 pav. Žalvarinis diržo skirstiklio apkalas
(8 x 1,1 cm, kapas Nr. 16). Akmenskinės kapinynas. XII–XIII a.

lenkia, jų viršus pastorintas ar paplatintas. Vienų jis išrantytas grioveliais, imituojančiais sukimą, kitų – apvyniotas vielele.

Kapinyne rasta nemažai miniatiūrinių įkapių. Buvo surinkta 11 miniatiūrinių, pasaginių segių cilindriniais galais. Kiek gražesnės segės yra išlenktos iš plonos žalvarinės skardinės juostelės. Naudoti jos netinka, nes skardelė labai plona. Kitos segelės padarytos iš visai plonos ar kiek storesnės vielos.

Kapinyne buvo rastos penkios miniatiūrines juostų audimo plokštelės, viena mentelė, viena verpstuko miniatiūra ir vie-

Iš papuošalų ypač gausiai rasta žalvarinių pasaginių segių aguoniniais, zoomorfiniais, cilindriniais galais, pastorintais ir paplatintais galais. Rasta ir miniatiūrinių segelių atlenktais galais. Be to, buvo rastos dvi keturlapio dobilo formos segės, kurių paviršius padengtas sidabru. Buvo rasta žalvarinių smeigtukų fragmentų, ku-

rių galvutės paplatintos, kryžminės, ažūrinės, žvaigždinės.⁴

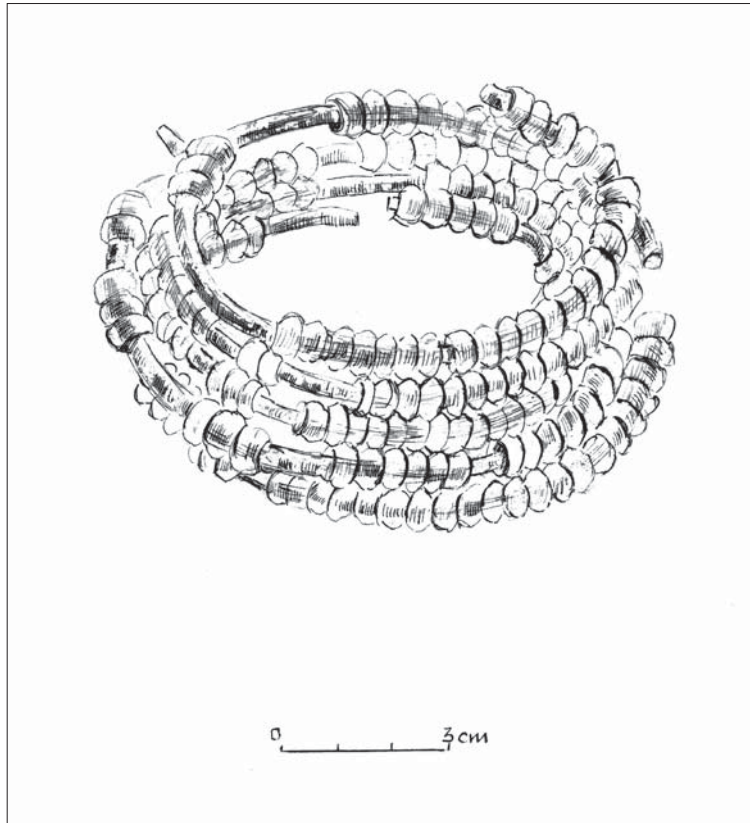
Iš papuošalų, rastų tyrinėjimų metu, reikia paminėti: žalvarinius žiedus paplatinta ir pastorinta viršutine dalimi, juostines apyrankes ir jų fragmentus, žalvarinių, vytinių antkaklių dalis, žalvarines ir geležines diržų sagtis, skirstiklius, apkalus, mėlyno stiklo karolius ir gintaro karolius.

Godelių kapinyno archeologinių tyrinėjimų radiniai

Pažymint XIII a. laikotarpio archeologinius radinius, būtina paminėti ir Godelių kapinyną (Plungės r.), tyrinėtą archeologės L. Valatkienės 1986 m. Tyrinėjimų metu buvo rasta 14 degintinių kapų ir dviejų tipų apeiginės duobės. Archeologinė medžiaga datuota XI–XIII a. Šis kapinynas priskiriamas kuršių etninės grupės kultūrai.

Godelių kapinyne, vienoje iš vadinamųjų apeiginių duobių – ketvirtoje, buvo rasta gerokai gausiau degėsingų žemių ir anglių. Be kitų įkapių, duobės dugne buvo rastas, tyrinėtojos L. Valatkienės nuomone, galimas apeigų reliktas – 3,9 cm skersmens įvija, dydžiu panaši į vaikišką apyrankėlę. Jos viduje buvo išlikęs lazdos galas, kurios skersmuo – 2,5 cm (9 pav.). Panašių radinių buvo rasta ir Gintališkės kapinyne (Plungės r.). Archeologas V. Valatka 1969–1971 m. tyrinėjo Gintališkės kapinyną. Tyrinėtojo minimos „apeiginės duobės“, kuriose buvo randama žalvarinių įvijų su medžio liekanomis (Gintališkės kapinyno tyrinėjimų medžiaga, datuota IX–XII a. laikotarpiu – kuršių palikimas, saugomas Žemaičių muziejuje „Alka“).

Sprendžiant pagal įkapes, Godelių kapinyne (1986 m. tyrinėjimų duomenimis) buvo palaidoti vyrai ir moterys, tačiau daugumą sudarė moterų kapai. Tyrinėjimų metu buvo surinkta apie 600 dirbinių, padarytų iš žalvario, alavo, geležies, stiklo, gintaro, titnago. Rasta ir keramikos. Tik nedidelę dalį įkapių sudarė kapų įkapsės ir apeiginių duobių radiniai, dauguma jų rasti pavieniai. Pastarųjų gausumas rodo, kad dalis kapų jau buvo suardyta laidojant mirusiuosius ant seniau užlaidotų vietų, nes pavienių radinių rasta ir lauzavietėse, ir kituose degėsinguose sluoksniuose.⁵

7 pav. Kaklo papuošalas – įvijinė apvara (kapas Nr. 2).
Godelių kapinynas. XI–XIII a. Piešė N. Antušaitė

⁴ VALATKA, V. Džiugo kapinyno Telšių raj. Siraičių kaime, 1957 m. archeologinių kasinėjimų medžiaga. *ŽMA MA*, Nr. 49, p. 86.

⁵ VALATKIENĖ, L. Godelių senkapio (Plungės r.) tyrinėjimų 1986 m. ataskaita. *ŽMA MA*, Nr. 362, p. 6.

8 pav. Apyrankės, žalvarinės, juostinės (kapas Nr. 2). Godelių kapinynas. XI–XIII a. Piešė N. Antušaitė

Darbo įrankių ir priemonių rasta negausiai – tai daugiau pavieniai radiniai: peiliai, galastuvai, ylos, skiltuvai, akmeniniai verpstukai. Ginklų buvo rasta tik dviejuose vyrų kapuose (Nr. 3, 4). Juose buvo įdėta po ietigali, greta jų gulėjo žeberklinio tipo vienpusiai ietigaliukai. Vyrų kapuose dar buvo rasti peiliai, skiltuvai ir titnago gabalėlis. Moterų kapuose dažniausiai randami darbo įrankiai buvo verpstukas, yla, peiliukas.

Gausiausią radinių grupę sudarė papuošalai, kurie rasti tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Moterų buvo ypač pamėgtas kaklo papuošalas – įvijinė apvara (7 pav.). Tai vienlypieiai, dvilypieiai ir trilypieiai žalvariniai karoliai grupėmis suverti ant geležinės vielos pakaitomis su spalvoto stiklo (dažniausiai mėlyno) rantytais karoliais. Tokios apvaros buvo labai puošnios, masyvios, suvytos į 3–5 apvijas. Be jų, rasta ir kito tipo antkaklių pavyzdžių, kurios buvo suvytos iš 2 ar 3 žalvario vielų ir sudėtingesnių – daugiašakių, suvytų iš plonų žalvario vielučių.

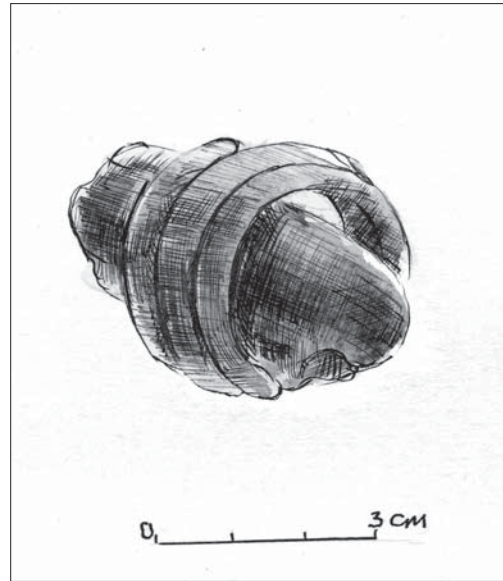
Krūtinės papuošalai – smeigtukai ir segės. Žalvarinių smeigtukų rasta nedaug – jie lazdelinių ir kryžinių tipų. Pastarieji būvę puošnūs, pasidabruota priekine puse, puošti iškiliais konusėliais. Prie jų būta pakabučių su trimis eilėmis grandinėlių, kurių galuose buvo įkabinti smulkesni įvairių formų (trikampiai, klevo sėklos pavidalo ir kt.) pakabučiai. Gausiau rasta žalvarinių, pasaginių segių ir jų fragmentų, kurių galai baigiasi įvairiomis formomis: aguonėlėmis, kampuotai, pastorintai ir paplatintai, cilindrešiais ir kt. Be jų, rasta ir retesnių – žalvarinės kryžinės ir plokštinės segės.

Gausiausią papuošalų grupę sudarė dviejų rūšių žalvario apyrankės: įvijinės ir juostinės. Įvijinės apyrankės siekė net iki 10 apvijų, galai dažnai puošti „eglutės“ ir kt. ornamentu. Dalies tokių apyrankių galai žalčio galvutės pavidalo. Juostinių apyrankių lankeliai gausiai dekoruoti įvairiais ornamentais (8 pav.). Galai dažniausiai užbaigti tiesiai arba schematiškai vaizduojant gyvulio snukutį, išplatinti. Rasta viena storagalė ir alavinės apyrankės fragmentas. Apyrankių rasta tiek vyrų, tiek moterų kapuose. Atskiruose kapuose jų rasta ir po keturias, užmautas po dvi ant abiejų rankų.

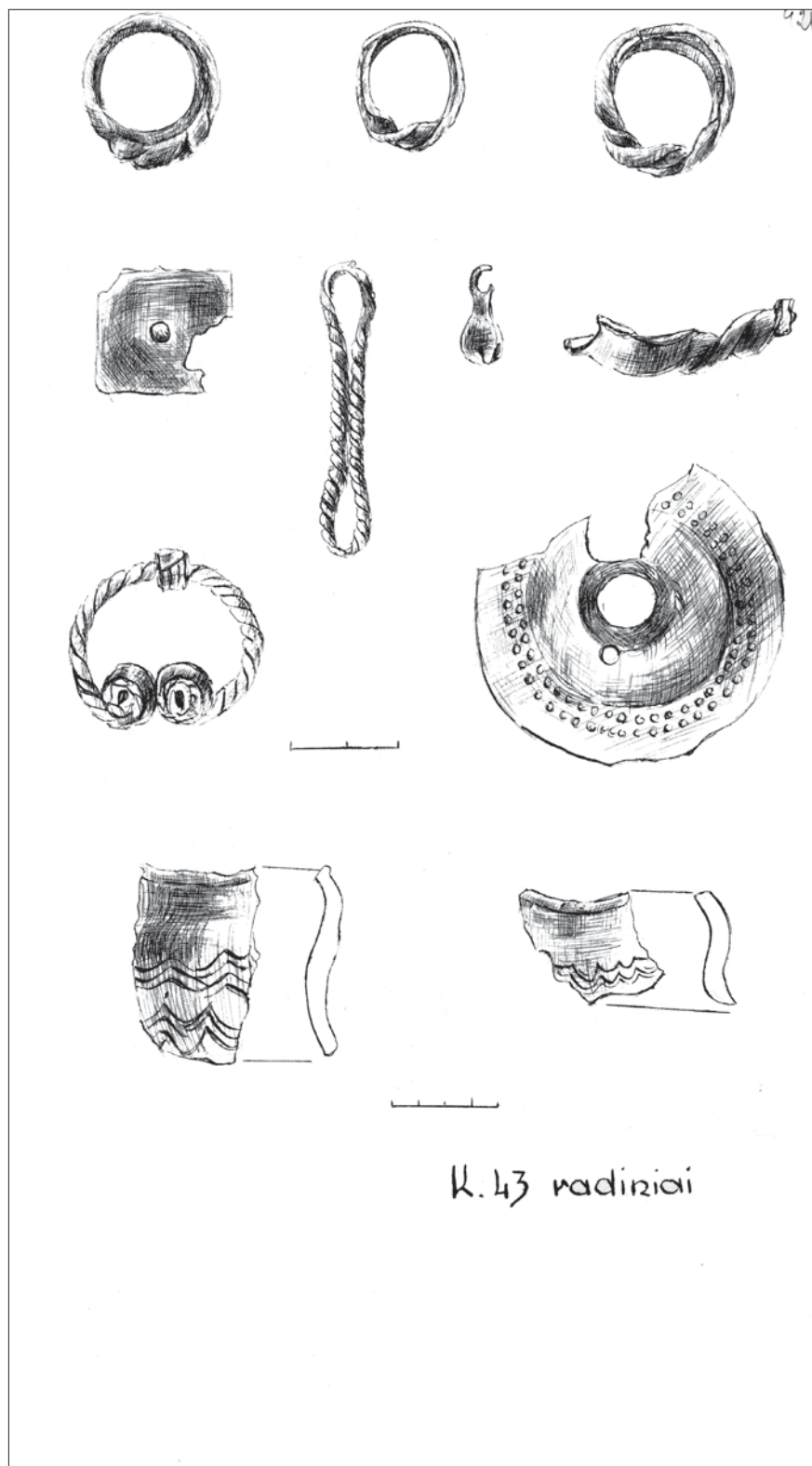
Žiedai žalvariniai, dažniau įvijiniai, rečiau rasta pastorintu arba smarkiai išplatintu viršumi žiedų. Įvairesnės formos žalvarinės diržų sagtys, jos nedidelės, profiliuotos. Keletas jų panašios į skandinaviškąsias.

Iš radinių išsiskiria miniatiūrinės įkapės, kurių taip pat rasta Godeliuose. Jų kiek daugiau buvo apeiginėse duobėse, rasta ir pavienių. Miniatiūras sudarė maži, iš geležies lakšto išlenkti pentiniai kirveliai, atskiri juostų audimo įrankių komplektų dirbinukai (plokštelės, mentelė, šukelės ir kt.), pasaginės formos segelės, sulenktos iš žalvarinės vielos, maži keramikiniai puodeliai.

Godelių kapinyno archeologinėje medžiagoje pastebėta nemažai tapatumų su Gintališkės kapinyno laidojimo papročiais. Pirmiausia – laidojimas mažose duobelėse ir apeiginės duobės, kuriose randama žalvarinių įvijų su medžio lazdų liekanomis. Gintališkės kapinyno tyrinėtojas archeologas V. Valatka teigė, kad apeiginės duobės su įvijomis, kuriose rasta medžio liekanų, gali būti siejamos su protėvių kulto papročiais ar mirusiųjų pagerbimo apeigomis. Jos buvo iškasamos kapuose ten,

9 pav. Žalvarinė įvija su medinės lazdos liekanomis. Rasta Godelių kapinyne, perkasoje Nr. 3. Piešė N. Antušaitė

K. 43 radiniai

10 pav. Degintinio kapo Nr. 43 radiniai. XIII–XIV a. Kuršų kapinynas. Piešė N. Antušaitė

kur jau seniai buvo laidoti mirusieji. Prie tų duobių galėjo būti atliekamos kokios nors apeigos su ugnimi, kurių metu naudojamas apeiginis įrankis (lazda su užmauta žalvarine įvija), jis vėliau galėjo būti guldomas duobės dugne, apiberiamas anglimis ir užkasamas. Apeiginių duobių atsiradimą V. Valatka siejo su mirusiųjų deginimo papročio paplitimu Vakarų Lietuvoje.

Radiniai iš Kuršų kapinyno

Archeologiškai vertinga medžiaga, kalbant apie XIII a. laikotarpį, buvo rasta Kuršų kapinyno (Telšių r.) tyrinėjimų metu. Tyrinėjimus atliko archeologė L. Valatkienė 1987 metais. Remiantis tyrinėjimų medžiaga kapinynas datuotas XIII–XV a. pirmąja puse.

Rasti 57 kapai, iš jų – 54 nedeginti, griautiniai, 2 deginti ir 1 kenotafas (t. y. tuščias kapas, simbolinis – be mirusiojo palaikų, su įkapėmis), buvęs degėsingų žemių duobėje, kuri tikriausiai buvo susijusi su laidojimo ar mirusiųjų paminėjimo apeigomis.

Tyrinėjimų metu nustatyta, kad kapinyne, kasant duobes vėlesniu laiku nedegintų mirusiųjų kapams, buvo suardyti ankstesnieji degintiniai kapai. Seniausi yra sudegintų mirusiųjų kapai, datuojami XIII–XIV a. (10 pav.), nedegintų mirusiųjų kapai datuojami XIV–XV amžiais.

Kenotafu (kapo Nr. 57) radinių komplektą sudarė dvylika daiktų, būdingų tik vyrų kapams: du geležiniai plačiašmeniai suapvalintomis pentimis kirviai, įmovinis ietigalis su karklo lapo formos plunksna, įtveriamasis ietigalis, skustuvo ašmenų geležtė, yla, du geležiniai pentiniai, diržo sagtelė ir žirgo aprangos daiktai: dvi balno kilpos, žąslai. Šio kapo įkapės – tai kario (raitelio) atributika.

Sudegintų mirusiųjų kapuose darbo įrankių ir ginklų rasta nedaug. Tai geležiniai peiliai, skustuvai, skiltuvai, kirviai, kalavijas, smogiamasis (kovos) peilis, iš akmens padarytas galastuvas.

Iš ginklų rastas vienas sulankstytas, suvyniotas geležinis kalavijas su ilga, dviašmene, į galą smailėjančia geležte. Jo įkotė taip pat į galą smailėjanti. Kalavijo apatinis skersinis žemyn nulenktais, išplatintais ornamentuotais galais. Kalavijas datuojamas XIII a. pirmąja puse.⁶ Jo ašmenų ilgis – 67,5 cm, plotis 2–3,8 cm, skersinio ilgis – 16 cm.

Rasti du įmoviniai ietigaliai su nedidelėmis karklo lapo formos plunksnomis. Prie ginklų grupės dirbinių priskiriamas geležinis pentinis kirvis. Tai pačiai grupei priskirtini ir į ylas labai panašūs geležiniai dirbiniai, sąlyginai vadinami strėlių antgaliais. Tokių dirbinių rasta penki vienetai. Ties viduriu jie turi keturbriaunį pjūvį, į galą apvalėja ir nusmailėja (ilgis 6,5–8 cm). Jie galėjo būti naudojami kaip strėlės antgaliai smulkiems paukščiams medžioti.⁷

Iš drabužių gamybai skirtų priemonių buvo rasta geležinių ir žalvarinių adatų. Geležinių rasta 17 vienetų. Buvo rasti trys verstukai, kurie padaryti iš kalkakmenio ir vienas iš smiltainio akmens.

Kad kapuose būta diržų, rodo išlikusios sagtys, grandys, diržų apkalai. Pastarųjų rasta 45 vnt. – geležiniai ir žalvariniai. Prie vyriškų reikmenų priskirtini ir skustuvai, kurių rastos trys geležtės.

Gausiausią radinių grupę sudaro papuošalai. Iš kaklo papuošalų rasta tik fragmentų, iš kurių nustatyta, kad tai buvę kaklo apvarai su dvilypiaisiais ir trilypiais žalvariniais karoliais (jų rasta aštuoni vienetai). Be to, buvo rasta žalvarinių žvangučių (21 vnt.), kurie galėjo būti ir kaklo vėrinių dalis. Žvangučiai dvejetainiai: rutulio formos su išlieta pakabėle ir kriaušės formos, lengvesni. Rutulio formos žvangučiai šiame kapinyne chronologijos atžvilgiu yra ankstyvesni negu antrieji.⁸

⁶ KAZAKEVIČIUS, V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996, p. 25–26, 102.

⁷ VALATKIENĖ, L. Kuršų kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 11. Vilnius, 1995, p. 219.

⁸ *Ibid.*, p. 220.

Tyrinėjimų metu rasta ir buvusių antkaklių, kiek daugiau lankelių, suvytų iš 2 ar 3 žalvario vielių, fragmentų. Galų neišliko, išskyrus vieną apdegusį antkaklės galą – pailgą profiliuotą žalvario plokštelę, puoštą taškelių ornamentu.

Rasta žalvarinių segių: pasaginių ir plokščių, apskritų – daugiausia jų fragmentų. Pasaginių segių galai įvairūs: su zoomorfiniais (gyvūniniais) galais (4 vnt.), atvyniotais galais (4 vnt.) ir pastorintais galais (2 vnt.). Keletas segių yra nedidelio formato, tačiau miniatiūromis jų laikyti negalima. Jos padarytos lyg būtų skirtos nešioti: lengvam suaugusiojo drabužiui susegti ar vaikiškos.

Iš rankų papuošalų surinkta 44 vnt. apyrankių fragmentų ir žiedų. Buvo rasta tik viena sveika išlikusi, tačiau apdegusi apyrankė. Daugiausia rasta juostinių apyrankių fragmentų ir tik keletas įvijinių. Juostinių apyrankių lankelis tordiruotas, galai išploti, išplatinti, dažniausiai puošti „akučių“ ornamentu. Žiedų ir jų fragmentų iš degintinių kapų palikimo rasta 58 vnt. Trys grupės žiedų: uždarieji, užkeistais ir nusmailintais galais bei įvijiniai žiedai. Žalvariniai žiedai uždarieji, lietiniai, masyvoki, viršus išplatintas, kiek pastorintas, imituoja tordiruotę.

Žiedai užkeistais galais padaryti iš keturkampio skerspjuvio juostelės, viršus tordiruotas. Nemažai žiedų padaryta iš žalvario skardos, rombiškai išplatinta priekine viršaus dalimi, kuri ornamentuota. Įvijinių žiedų rasta tik 2 vnt., jie nepilnai išlikę. Išsiskiria vaikiškas žiedelis, išlenktas iš įvijinės apyrankės juostelės fragmento.

Šiame straipsnyje paminėti Kuršų kapinyno degintinių kapų radiniai, datuojami XIII–XIV a. laikotarpiu.

Žemaitijoje tyrinėtų kapinynų archeologinė medžiaga yra svarbus istorijos mokslo šaltinis, leidžiantis išsamiau atskleisti XIII a. vyravusius krašto gyventojų laidosenos papročius, buities ir darbo įrankius, ginkluotę, papuošalus. Straipsnyje minėti tyrinėtų kapinynų radiniai – buvusių bendruomenių, artimų tiek medžiagine, tiek dvasine kultūra, praktikavusių vienodus laidojimo papročius, palikimas. Tai kuršių etninio junginio palikimas iš pagonybės laikų kapinynų su degintiniais kapais.

Literatūra

- BUTĖNIENĖ, Eugenija, VALATKA, Vitas. Džiugo kapinyno Telšių raj. Siraičių kaime 1956 m. archeologinių kasinėjimų medžiaga. *Žemaičių muziejaus „Alka“ mokslinis archyvas* (toliau – *ŽMA MA*), Nr. 48, p. 3–80.
- VALATKA, Vitas. Džiugo kapinyno Telšių raj. Siraičių kaime 1957 m. archeologinių kasinėjimų medžiaga. *ŽMA MA*, Nr. 49, p. 3–87.
- VALATKA, Vitas. Akmenskinės kaimo (Plungės r.) archeologiniai paminklai. 1968. *ŽMA MA*, Nr. 106, p. 31–44.
- VALATKIENĖ, Laimutė. Godelių senkapio (Plungės r.) tyrinėjimų 1986 m. ataskaita. *ŽMA MA*, Nr. 362, p. 3–72.
- VALATKIENĖ, Laimutė. Godelių kapinyno tyrinėjimai. 1987. *ŽMA MA*, Nr. 321, p. 43–53.
- VALATKIENĖ, Laimutė. Kuršų kapinyno (Telšių r.) tyrinėjimų 1987 m. ataskaita, t. I. *ŽMA MA*, Nr. 364 (1), p. 1–65.
- VALATKIENĖ, Laimutė. Kuršų kapinyno (Telšių r.) tyrinėjimų 1987 m. ataskaita, t. II. *ŽMA MA*, Nr. 364 (2), p. 421–461.
- VALATKIENĖ, Laimutė. Kuršų kapinynas. *Lietuvos archeologija*, t. 11. Vilnius, 1995, p. 214–227.
- KAZAKEVIČIUS, Vytautas. *IX–XIII a. baltų kalavijai*. Vilnius, 1996, p. 25–26, 102.
- VOLKAITĖ-KULIKAUSKIENĖ, Regina. *Lietuva valstybės priešaušriu*. Vilnius, 2001, p. 66–68.

Iliustracijos iš Žemaičių muziejaus „Alka“ bibliotekos Mokslinio archyvo ir Archeologijos skyriaus fondų.

TARPTAUTINĖ LATVIJOS IR LIETUVOS ISTORIKŲ KONFERENCIJA, SKIRTA DURBĖS MŪŠIUI („DURBĖS KAUKAI – 750: BALTIJAS KRUSTA KARU MILITĀRIE UN POLITISKIE ASPEKTI“)

Dainius Elertas

Lietuvos jūrų muziejus

2010 m. liepos 9 d. į mažiausią pagal gyventojų skaičių Latvijos miestą rinkosi gausus besidominčių viduramžių karyba, baltų ir Vokiečių ordino santykių istorija būrelis. Juos sukviėtė Durbės miesto savivaldybė, Latvijos universiteto istorijos ir filosofijos fakultetas, Latvijos istorijos institutas. Didžiausias organizacinis darbas teko Latvijos universiteto Istorijos ir filosofijos fakulteto docentui dr. Andriui Šnē bei Durbės kultūros namų vedėjai Dairai Veilande. Tarptautinė Latvijos ir Lietuvos istorikų konferencija „*Durbės mūšiui – 750: Baltijos kryžiaus karo kariniai ir politiniai aspektai*“ pradėjo svarbaus abiejų tautų istorijai įvykio minėjimo iškilmes. Pirmą kartą paminėtai 1230 m. ir miesto teises gavusiai 1893 m. vietai čia XIII a. vid. vykęs mūšis lieka pačiu iškiliausiu įvykiu visoje Durbės istorijoje. 1260 m. birželio 13 d. žemaičių kariuomenės pergalė prie Durbės pakeitė galių pusiausvyrą visame regione. Sutriuškintam Vokiečių ordinui teko vėl kovoti su sukilusiais prūsais, kuršiais, estais.

Konferencijoje buvo išklausti aštuoni pranešimai ir trejos kalbos. Dalis pranešimų buvo skirta įvairiems politinės padėties Baltijos regione XIII a. kontekstams. Latvijos universiteto Istorijos ir filosofijos fakulteto docentas dr. Andris Šnē pabrėžė Durbės mūšio vietą politiniame Baltijos kryžiaus žygių kontekste. Buvo priminta kryžiaus žygių eiga Baltijos regione, politinių galių pusiausvyrą prieš mūšį ir kaita po jo. Akcentuoti po mūšio kaip jo pasekmė Vokiečių ordino ir Lietuvos valstybėse vykę procesai. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto docento dr. Vacio Vaivados pranešime aptarti sudėtingi Žemaitijos vidaus raidos ypatumai XIII a. antrojoje pusėje – XIV a. pradžioje. Atskleidžiama, kaip naudojantis valdančiojo elito ryšiais žemaičių politinė „kovos su vokiečiais“ programa tapo Lietuvos valstybės strategijos dalimi. Pranešėjo nuomone, Durbės mūšis laikytinas lūžio tašku. Latvių ir lietuvių vienybės draugijos atstovo Oļģerts Auns pranešimo apie po Durbės mūšio vykusį prūsų sukilimą išsakytos mintys atskleidė romantiškosios istoriografijos suformuotus praeities vaizdinius. Savotišką vietovardžių interpretaciją pateikė Reinis Bahs.

Kituose konferencijos pranešimuose buvo aptartas karinis Durbės mūšio kontekstas. Latvijos universiteto Istorijos instituto direktorius Guntis Zemītis akcentavo vieno iš mūšio dalyvių – kuršių karybos ypatumus vikingų ir kryžiaus žygių epochose. Pranešime, remiantis įvairiais istoriniais šaltiniais (sagomis, kronikomis), buvo analizuojama kuršių karybos taktika. Daug dėmesio skirta Livonijos kronikininko Henriko Latvio informacijai. Archeologinių duomenų apie kuršių ginkluotę apibendrinimą pateikė Latvijos nacionalinio istorijos muziejaus Archeologijos skyriaus darbuotojas doktorantas Artūrs Tomsons. Archeologinių duomenų derinimas su kiekybine, kokybine analize ir paplitimo kartografija leido atskleisti kuršių ginkluotės ypatumus Durbės mūšio laikotarpiu. To meto kuršiai naudojami didesne nei kiti baltai iečių įvairove. Kai kurių iečių tipai atkeliavo iš Skandinavijos, tačiau buvo tobulinami vietoje. Ietis buvo svarbiausias ginklas. Pagal populiarumą kovos kirviai buvo antrieji po iečių. Kovos peiliais ir kalavijais galėjo pasigirti tik

negausus profesionalių karių elitas. Lyginant su kitomis baltų žemėmis jų rasta gana daug, tačiau bendroje Kuršo statistikoje tai sudaro nedidelį visų ginklų procentą. Taip pat negausiai randama šalmų, skydų ir šarvų radinių. Autorius išsakė nuomonę, kad šios karių apsaugos priemonės galėjo būti itin vertinamos ir jų vengta naudoti kaip įkapes. Puikia latvių kalba Karšuvos – Georgenburgo pilies apgulties datavimo ir lokalizavimo problematiką pristatė politologė Inga Baranauskienė. Interpretuodama G. Zabelos archeologinių kasinėjimų duomenis, šios pilies ieškoti siūlė Šilalės rajone, Vilkų lauko piliakalnyje, o jos blokada pastatytos žemaičių pilaitės – Spraudaičių piliakalnyje. Pranešėja darė prielaidą, kad žemaičių vadas Almintas buvo kilęs iš Karšuvos žemės ir galėjęs vadovauti žemaičiams Durbės mūšio metu. Lietuvos jūrų muziejaus istorikas D. Elertas pristatė lietuviškoje istoriografijoje nenaudojamą švedišką Durbės mūšio šaltinį – *Erikskrönikan*. Aptarė jos pateikiamos informacijos santykį su kitais šaltiniais. Skyrė dėmesį specifinėms ginkluotės ir mūšio eigos problemoms.

Po pranešimų buvo pristatytos naujausios knygos, kuriose minimas Durbės mūšis. Buvęs istorijos mokytojas ir kraštotyrininkas Māris Linde supažindino su lietuvių istorijai skirta knyga „Lietuvieši“. Jo plunksnai priklauso ir daugiau Kuržemės bei aplinkinių šalių istorijai skirtų knygų: „Balti“, „Sagi“, „Rusa“, „Lietuva“, „Prūsa“, „Maskavija“, „Sibillas orākuls“ ir kt. Inga Baranauskienė pristatė knygelę „Durbės mūšis“ ir romaną „Durbės mūšis. Nepasidavę lemčiai“.

TOLSTANT NUO WILLOWEITO. PRIE KO ARTĖJANT? KETURI KLAUSIMAI DĖL JULIAUS ŽUKO DISERTACIJOS

Vasilijus Safronovas

Klaipėdos universitetas; Lietuvos istorijos institutas

2010 m. lapkričio 19 d. Klaipėdos universiteto *Aula Magna* konferencijų salėje istorijos mokslo krypties gynimo taryba, kurią sudarė dr. Česlovas Laurinavičius, doc. dr. Algirdas Jakubčionis, doc. dr. Pranas Janauskas, doc. dr. Vytautas Juščius ir dr. Algimantas Kasparavičius, išklausiusi oponentų – prof. dr. Zenono Butkaus ir doc. dr. Silvos Pocytės – nuomonių ir pasidalijusi išpūdziais apie ginamąjį kūrinį, nutarė už disertaciją „Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje (1871–1939 m.)“ suteikti Juliiui Žukui humanitarinių mokslų daktaro laipsnį. Disertacija buvo priskirta socialinės ir ekonominės istorijos šakai – jau antroji tokia, parengta Lietuvos istorijos instituto ir Klaipėdos universiteto istorijos krypties jungtinėje doktorantūroje¹.

1. *Nuo ko viskas prasidėjo?* Turbūt nedaug suklysiu teigdamas, kad disertacijos autorius J. Žukas dėl savo mokslinių tyrimų, susijusių su Klaipėdos miesto ir krašto istorija, jau kadaise galėjo tapti istorijos mokslų daktaru. Dar 1980 m. Vilniaus universitete baigęs istorijos studijas, jis atvyko dirbti į Klaipėdą. Čia dešimtmetį dėstė Valstybinės konservatorijos Klaipėdos fakultetuose, nuo 1991 m. – Klaipėdos universitete. 1993 m. perėjo dirbti į Mažosios Lietuvos istorijos muziejų, keturiolika metų dirbo jo direktoriaus pavaduotoju, užsiimdamas ne tik muziejine veikla, bet ir Klaipėdos miesto ir krašto istorijos tyrimais, dalyvaudamas mokslinėse konferencijose. Per keliolika metų J. Žukas gerai pažino istoriografiją, senuosius krašto bei miesto istorijos šaltinius ir istoriko „amata“ apskritai, paskelbė ne vieną mokslinę publikaciją². Polinkis į Klaipėdos krašto ūkio istoriją kaip tyrimų interesų lauką išryškėjo dar darbo muziejuje metais, ir 2005 m., pradėjus studijas jungtinėje Lietuvos istorijos instituto ir Klaipėdos universiteto istorijos krypties doktorantūroje, tapo atramos tašku rengiant disertaciją.

2. *Kas naujo padaryta?* Įstojus į doktorantūros studijas, doktorantūros komisija patvirtino J. Žuko disertacijos preliminarą temą „Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje“. Drįščiau teigti, kad tiek tokiam temos formulavimui, tiek ir pačios disertacijos turiniui didelę

¹ Apie pirmąją žr.: VAREIKIS, V. Dar viena istorikų disertacija, apginta Klaipėdos universitete. In *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. POCYTĖ. Klaipėda, 2010, p. 243–244.

² Išvardysiu tik reikšmingiausias publikacijas: ŽUKAS, J. Apie vieną klaipėdiečių skundą Ženevon. *Vakarų baltų istorija ir kultūra*, t. II. Sud. J. GENYS, J. ŽUKAS. Klaipėda, 1995, p. 40–52; ŽUKAS, J.; KAŠIUBA, V. *Klaipėdos celiuliozės fabriko istorijos apybraiža 1898–1998*. Klaipėda, 1998; ŽUKAS, J. Soziale und wirtschaftliche Entwicklung Klaipėdas / Memels von 1900 bis 1945. In *Im Wandel der Zeiten: Die Stadt Memel im 20. Jahrhundert* (Nordost-Archiv, Bd. X/2001). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 2002, S. 75–116; ŽUKAS, J. Endrius Borcherto „Pro Memoria“ apie Lietuvos politikos Klaipėdos krašte nesėkmių priežastis ir būdus padėčiai ištaisyti. In *Kultūriniai saitai abipus Nemuno: Mažosios Lietuvos reikšmė Didžiajai Lietuvai spaudos draudimo metais (1864–1904)* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. X). Sud. S. POCYTĖ, R. SLIUŽINSKAS. Klaipėda, 2004, p. 94–132; ŽUKAS, J. Jūrinių laivų statyba viduramžių Klaipėdoje (1252–1525 m.): prielaidos ir faktai. In *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XI). Sud. V. VAIVADA, D. ELERTAS. Klaipėda, 2005, p. 70–83; ŽUKAS, J. Stambiosios pramonės atsiradimas Klaipėdos krašte (XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pradžia). *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, t. 19, p. 41–51; ŽUKAS, J. Automobilių transporto raida Klaipėdos krašte XX amžiaus pirmoje pusėje (1900–1939). *Lietuvos istorijos studijos*, 2009, t. 24, p. 63–79.

įtaką bus padariusi Klaipėdoje gimusio istoriko Gerhardo Willoweito (1931–1994) Kėlno universitete 1968 m. apginta daktaro disertacija „Klaipėdos krašto ekonomikos istorija“ ir jos pagrindu po metų Marburge išleista dvitomė 900 puslapių apimties knyga³. Kaip ir G. Willoweitas, J. Žukas savo studiją apie *ekonomikos istoriją* chronologiškai suskirstė į tris dalis (1871–1918, 1918–1923, 1923–1939 m.), skirstymo, o ir pirminės bei galutinės chronologinės ribos nustatymo principu pasirinkęs *politikos istorijos* faktus. Panaši ir abiejų studijų turinio struktūra: politiniai ir ekonominiai įvykiai čia nagrinėjami atskiruose poskyriuose, vietomis parodant tarp jų sąryšius, o ekonomikos raida kuriama poskyriuose kaip sąsajų tarp bendresnių ekonomikos tendencijų ir paskirų ekonomikos šakų raida. Pagaliau abi studijas vienija tai, kad Klaipėdos krašto teritorija, kuri kaip tokia egzistavo tik 1919–1939 m., čia išvelgiama ir ankstesniu laikotarpiu. Tiesa, skirtingai nei G. Willoweitas, pradėjęs apie Klaipėdos kraštą rašyti nuo XIII a., J. Žukas apsiribojo 1871 m. riba. Toks pasirinkimas, kaip disertacijos gynimo metu buvo pabrėžta ir dr. A. Kasparavičiaus, kelia tam tikrų keblumų vien todėl, kad nagrinėjama dviejų skirtingų laikotarpių – iki Nemuno upei tampant „siena“ ir po to – problematika.

Visos šios pastabos apie sąsajas tarp J. Žuko ir G. Willoweito studijų anaipol neturėtų versti manyti, kad J. Žuko veikale nieko naujo nepadaryta. Pats disertacijos autorius savo indėlių, sprendžiant iš tekste pateiktos istoriografijos apžvalgos, suvokė kaip G. Willoweito (ir kitų autorių) išartų dirvonų gilinimą. Jis pagrįstai konstatavo, kad G. Willoweitas „detaliau nesigilino į atskirų ekonomikos šakų raidą ir visus išorinius krašto ekonomikai XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje įtakos turėjusius veiksnius. Jis neturėjo galimybių naudotis Lietuvos archyvų ir bibliotekų fondais ir, pažymėtina, gana menkai naudojosi publikuotais Klaipėdos miesto ir krašto šaltiniais, todėl kai kurie aspektai buvo aptarti ne itin išsamiai – ypač tai pasakytina apie XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios laikotarpį, kurio analizei visiškai nepanaudotos Klaipėdos pirklių korporacijos ataskaitos. Atskleidžianti tik vokiečių istoriografijos poziciją ir disponuojanti siaura pirminių šaltinių baze, G. Willoweit'o monografija šiandien negali pretenduoti į išsamos studijos statusą“, – rašoma J. Žuko darbo įvade. Iš esmės pritariant tokiai G. Willoweito studijos traktuotei, reikia pasakyti, kad solidžios apimties J. Žuko kūrinys, kuriame esama daugiau kaip 1300 nuorodų ir išsamių statistikos priedų, yra smulkiai (tiek, kiek leidžia žinomi ir prieinami šaltiniai) apibūdintos įvairios Klaipėdos krašto ekonomikos sferos: transportas, laivyba ir laivininkystė, prekyba ir pramonė, uosto raida. Čia buvo atliktas milžiniškas darbas renkant, analizuojant šaltinius, dėlįojant gautą informaciją, daugeliu atvejų įvestą mokslinių tyrimų apyvarton pirmą kartą. Drąsiai teigtina, kad J. Žuko tyrimas, lyginant jį su G. Willoweito ar kitų autorių studijomis, gerokai išplėtė 1871–1939 m. Klaipėdos krašte vykusią reiškinų pažinimą.

Sykiu reikia pridurti, kad G. Willoweito ir kitų autorių poveikis darė įtaką J. Žukui dar ir ta prasme, kad disertacijos autoriui reikėjo apsispręsti, kokie klausimai dar nėra išnagrinėti ir reikalauja visiškai naujo tyrimo. Įvade autorius suformulavo keturis tokius klausimus, kuriuos galima priskirti ne tik ekonomikos, bet ir (geo)politikos, iš dalies ir socialinės istorijos interesų laukui: 1) Kodėl patogioje geografinėje vietoje įsikūrusi Klaipėda nesugebėjo tapti svarbiu prekybos bei pramonės centru ir kokios buvo pagrindinės specifinės raidos priežastys? 2) Kodėl Klaipėdos krašto pramonės ir visos ekonomikos raida įgavo vienpusišką pobūdį? (čia autorius turi omeny, kad „krašto prekybos ir pramonės egzistencija tapo išimtinai priklausoma nuo Nemuno iš Rusijos imperijai priklausančių miškų masų atplukdomos medienos“), 3) Kokį vaidmenį krašto ekonomikai suvai-

³ WILLOWEIT, G. *Die Wirtschaftsgeschichte des Memelgebiets*. 2 Bände. Marburg an der Lahn, 1969.

dino vietos lietuviai? 4) Kaip buvo formuojama ir kiek efektyvi buvo Lietuvos Respublikos politika Klaipėdos krašte tarpukariu, kokios buvo jos ekonominės ekspansijos krašte kryptys ir formos?

Galima sutikti su J. Žuku, kad išskirtieji klausimai ligšiolinėje historiografijoje detaliau nagrinėjami nebuvo. Disertacijos išvadose į juos autorius pateikė atsakymus, tačiau kiek stebina tai, kad keturių iškeltųjų klausimų analizė tapo ne visos disertacijos „stuburu“, bet tik pavienių jos poskyrių tyriniais. Užuot būtent šių klausimų svarstymą pavertęs jungiamąja įvado–dėstymo–išvadų grandimi, autorius nuėjo G. Willoweito pramintu dėstymo struktūros taku, beje, disertacijos tikslą suformuluodamas taip, kad dėstomoji dalis labiau eksplikuotų būtent pastarąjį, o ne įvardytus keturis klausimus: „iširti esminius Klaipėdos krašto ekonominės raidos 1871–1939 m. bruožus, pagrindinį dėmesį skiriant uosto, pramonės ir transporto analizei“. Kitaip tariant, kas turėjo būti tiriama pagal pirminį sumanymą – keturi minėtieji klausimai ar uosto, pramonės ir transporto „raidos bruožai“, nėra taip paprasta suvokti.

3. *Ar ekonominė raida laikytina savarankišku istoriniu reiškiniu?* Turbūt nėra ir negali būti vieno recepto, kaip parašyti adekvačią istoriko disertaciją, todėl gerbtinas yra bet kuris bandymas tai padaryti kūrybiškai, laikantis požiūrio, kad disertacija visų pirma yra skirta originaliai tezei (arba tezėms) iškelti ir jai (joms) argumentuoti. Visgi norėtuši manyti, kad J. Žuko paieškoms, kaip tai padaryti, būta alternatyvos, kurios pasirinkimas gal būtų leidęs pasiekti kitokią disertacijos kokybę. Čia turiu omeny tai, kad paprastai pradėdami rašyti istorines disertacijas tyrinėtojai labai atidžiai apgalvoja tyrimo kelią, pradėdami nuo pirmojo pamatinio dalyko – adekvataus tiriamojo klausimo pasirinkimo. Pasirinkus aktualų tyrimo klausimą (problema, reiškinį) ir radus bei pritaikius būtinus ir tinkamus metodus tam klausimui atsakyti (problemai spręsti, reiškiniui atskleisti), galima tikėtis, kad bus pateikti ir originalūs atsakymai, suformuluotas originalus sprendimas, reiškinys originaliai apibūdintas. Juk būtent tai galų gale leidžia mokslui vystytis, nes jis vystosi ne ten, kur modeliai yra kartojami, o ten, kur jie kūrybiškai plėtojami, kur esama erdvės polemikai, kritikai, kur vienu tyrimų rezultatai paskatina vykdyti kitus tyrimus, kur metodai, paieškos atsakymų į klausimus, kaip geriausiai tirti, yra perimami vieni iš kitų, taikomi ir taip išbandomi įvairiuose kontekstuose.

J. Žuko disertacija šiuo požiūriu yra komplikuoja. Formaliai žiūrint, problema joje buvo suformuluota ne kaip klausimas, į kurį bus ieškoma atsakymo. Tyrimo problema autorius pavadino tai, kad stokojama atskirų Klaipėdos krašto ekonomikos sričių tyrimų ir kompleksiškos analizės. Taip suformulavus problemą, galima suprasti, kodėl disertacijoje visai nebuvo skirta dėmesio tyrimo metodams. Matyt, jų aptarimas buvo traktuotas kaip laiko švaistymas: juk kai problema artikuliuojama taip, kad trūksta tyrimų, belieka tuos tyrimus atlikti... Iš tiesų autorius parodė, kad ir nesuformulavus problemos bei neaptarus tyrimo metodologijos yra įmanoma parašyti daktaro disertaciją. Tačiau kartu didžiaja šio kūrinio mįsle liko klausimas, kokia centrinė, visą darbą jungianti, problema čia buvo išnarpliota, koks reiškinys apibūdintas.

Visa tai sukėlė tam tikrų klausimų ir disertacijos gynimo metu, mat laikantis minėtos logikos, atrodo, buvo suprasta, kad disertacijoje ekonominė raida *per se* yra laikoma savarankišku istoriniu reiškiniu, vertu probleminio tyrimo. Juolab kad pats autorius įvade suformulavo keturis minėtus klausimus, leisdamas suprasti, kad tai ir būsiančios kryptys, į kurias koncentruosis probleminis tyrimas, bei pateikė disertacijoje pačios raidos išklotinę, konstatuodamas, kad politiniai pokyčiai šios raidos kaitai turėjo daugiausia įtakos. Taigi ekonominė raida čia buvo bandoma suvokti kaip atskiras istorinis reiškinys. Vis dėlto tokiu atveju, nepaisant to, kad J. Žukas apsidraudė, tikslo formuluotojė sukongretinę savo tyrimo objektą (uostas, pramonė, transportas), tiems, kurie ekonominę veiklą buvo įpratę skirstyti į tris sferas – pramonę, paslaugas ir žemės ūkį, kilo natūralus klausimas, kodėl žemės ūkis disertacijoje buvo visiškai apeitas. Tokių klausimų, kylančių dėl mi-

nėto nesusipratimo, gynimo metu galėjo kilti ir daugiau. Panašu, kad ekonomika vis dar yra suvokiama kaip prekių ir paslaugų gamybos, paskirstymo ir vartojimo sistema. Jeigu taip, bet kuris skaitytojas, priimantis pasiūlymą ekonominę raidą pačią savaime laikyti istoriniu reiškiniu, galėtų paklausti, kodėl disertacijoje minėtąją sistemą sudarantys veiksniai pateikti ne kaip sistema, juolab ne kaip sistemos raida.

4. Ar „Rankės dvasia“ tebėra aktuali? Ekonomikos istorija Vakarų istoriografijoje toli gražu neišgyvena pačių geriausių laikų. XIX–XX a. sandūroje pradėjusi kovoti dėl atskiros subdisciplinos statuso ir tarpukariu bei po Antrojo pasaulinio karo institucionalizuota daugelyje Europos ir Šiaurės Amerikos mokslo institucijų, vėliau ekonomikos istorija buvo arba „praryta“ viską apžioti užsimojusių socialinės istorijos projektų („Analų“ istoriografijos, vadinamosios socialinės istorijos (*Gesellschaftsgeschichte*) Vokietijoje), arba užleido vietą naujoms tiriamų interesų sferoms, daugiausia susijusioms su vadinamuoju *kultūriniu posūkiu* istoriografijoje. Atsižvelgiant į šį kontekstą, nūdieną ginamos disertacijos ekonomikos istorijos tematika galėtų būti traktuojamos kaip sąmoningi bandymai paskatinti susidomėjimą šia istorijos ir ekonomikos laimėjimus integruojančia žinijos sfera. Visgi J. Žuko disertacijos atveju į tai, atrodo, pretenzijų nebūta. Pirma, todėl, kad ši disertacija, nors ir buvo ginama socialinės bei ekonominės istorijos šakoje, kaip minėta, labiau laikytina darbu, svyruojančiu tarp istorijos, (geo)politikos ir ekonomikos (kas nėra trūkumas pats savaime, bet vargu ar demonstruoja norą naujai pažvelgti į ekonomikos istoriją).

Antrąją priežastį atsiliepime apie aptariamąją disertaciją ištarė jos mokslinis vadovas doc. dr. Vygantas Vareikis, nurodęs, kad J. Žuko disertacija „dvelkia Rankės dvasia“. Anot V. Vareikio, Leopoldo von Rankės „nubrėžtas principas išlieka aktualus postmodernistinių teorijų ar metodologijų, besiskverbiančių į istorijos tyrimus, fone. Objektivumo ir istorinės tiesos kriterijus atitinkančias išvadas galima daryti tik remiantis fundamentu – šaltinių tyrimais“. Nesivieliant į diskusiją dėl to, ar L. von Rankės metodologiniai principai čia buvo tinkamai suvokti ir išaiškinti, išties konstatuotina, kad maksimumas, kurį buvo galima išgauti, vadovaujantis tokiomis nuostatomis, J. Žuko disertacijoje yra pasiektas.

Tačiau šiek tiek nutolstant nuo XIX a. pirmosios pusės, kai L. von Ranke dar buvo istoriografijos vedlys, ir perkeliant šį samprotavimą į nūdieną, kai reikalavimai istoriniam tyrimui gerokai pasikeitė (nebeužtenka, taip sakant, vaizduoti viską „kaip buvo iš tikrųjų“), dera klausti, ar XXI amžiuje, kai Europoje ekonomikos istorikai analizuoja sąryšius tarp globalinių makroekonominių ir mikroekonominių procesų; taiko šiuolaikinius ekonominės ir socialinės istorijos metodus; tirdami serijinius ir kitus istorijos šaltinius, tikrina ir koreguoja ekonomistų bei ekonomikos istorikų sukurtas teorijas ir netgi ieško sprendimų, galinčių padėti spręsti šiandien aktualias ekonomikos problemas, – ar visame šiame kontekste „Rankės dvasia“ vis dar yra kokybės matas?

Kai G. Willoweitas 1968 m. gynė savo daktaro disertaciją, jo tyrimas, nepaisant pirmą kartą tokiu mastu surinktų bei apibendrintų duomenų gausos ir daugelio analitinių išvalgų, vargu ar atitiko socialinės ir ekonominės istorijos vystymosi Europos istoriografijoje priešakines tendencijas, kurios tuo metu pasireiškė pirmiausia „Analų“ istoriografijoje, o netrukus ir Vokietijoje, vadinamosios socialinės istorijos, kurią pagrindė Hansas Ulrichas Wehleris ir Jürgenas Kocka, kryptyje. Praėjus 42 metams, Klaipėdos universitete Julius Žukas apgynė daktaro disertaciją panašia tema, gerokai nutoldamas nuo G. Willoweito tyrimo, papildydamas pastarąjį nauja medžiaga ir naujomis išvalgomis, tačiau kartu likdamas ištikimas G. Willoweito taikytam raidos aprašymo principui. Ar pasikeis padėtis dar po 40 metų ir ar jau turėsime tuomet ne „Klaipėdos krašto ekonomikos raidą“, bet Klaipėdos kraštą, įtrauktą į makro- ir mikrolygmenų ekonomikos procesų sąveikos istoriją? Tikėtina, kad tai klausimas, aktualus ir platesniame istoriografijos kontekste.

NAUJUS POŽIŪRIUS PROVOKUOJANTI DISERTACIJA APIE TAPATYBIŲ IDEOLOGIJŲ KONKURENCIJĄ KLAIPĖDOJE XX AMŽIUJE

Hektoras Vitkus

Klaipėdos universitetas

Mokslinis istorinės problemos suvokimas prasideda nuo naujo požiūrio į istorinius procesus. Tokia ypatybe, be abejonės, išsiskiria 2011 m. vasario 25 d. Klaipėdos universiteto Auloje apginta Vasilijaus Safronovo humanitarinių mokslų srities, istorijos krypties daktaro disertacija „Tapatybės ideologijų konkurencija Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste: XX amžiaus Klaipėdos atvejo tyrimas“, pasižyminti konceptualia moksliniame diskurse jau išgalėjusių teorijų (Aleidos ir Jano Assmanų, Pierre'o Nora), metodologinių išvalgų, metodų ir empirinių duomenų interpretacijos derme. Lietuvos istorijos instituto ir Klaipėdos universiteto istorijos krypties disertacijos gynimo tarybą sudarė pirmininkas dr. Darius Staliūnas, tarybos nariai prof. dr. (HP) Raimundas Lopata, prof. dr. (HP) Algimantas Valantiejus, doc. dr. Vygantas Vareikis ir posėdyje nedalyvavusi dr. Rasa Čepaitienė. Oponentais buvo paskirti dr. Česlovas Laurinavičius (Lietuvos istorijos institutas) ir PD Dr. Ruth Leiserowitz (Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje). Viešame disertacijos gynime dalyvavo Klaipėdos universiteto bendruomenės nariai ir svečiai.

Pradėdamas disertacijos pristatymą, disertantas pažymėjo, kad analizavo XX amžiuje Klaipėdos viešojo bendravimo erdvėje vykusius reikšmių formavimo ir jų palaikymo procesus, dariusius įtaką Klaipėdos miesto gyventojų tapatybei. Dėmesio centre, anot autoriaus, buvo reikšmės, su kuriomis siūlyta susitapatinti Klaipėdos gyventojams, reikšmės, turėjusios apibrėžti, kas jie yra ir kas jie nėra, ir tų reikšmių palaikymo būdai, kurie leisdavo Klaipėdos gyventojams išreikšti savo tapatybę. Problema, sprendžiama V. Safronovo disertacijoje, buvo teorinė – ja siekiama atsakyti į klausimą, kokias gyventojų prisiskyrimo ir atskirumo variacijas konkrečiame mieste gali sukurti tapatybės ideologijų konkurencija, kas lemia šią konkurenciją ir kaip ji reiškiasi. Disertacijos tikslu V. Safronovas įvardijo siekį „atskleisti pagrindinių konsoliduojančių tapatybės ideologijų konkurencijos Klaipėdos miesto viešojoje bendravimo erdvėje įtaką šio miesto gyventojų tapatybei XX amžiuje ir empirinės medžiagos pagrindu suformuluoti tokių tapatybės ideologijų konkurencijos Pietryčių Baltijos jūros regiono mieste modelį“. Šiam tikslui pasiekti autorius iškėlė keturis uždavinius, kuriuos pasiekus buvo: 1) ištirtas Klaipėdoje aktualizuotas nacionalistinių tapatybės ideologijų reikšminis turinys ir šių ideologijų simbolinio bei ritualinio palaikymo viešojo bendravimo erdvėje būdai; 2) nustatyti tapatybės ideologijų, kurios buvo palaikomos Klaipėdoje, konkurencijos etapai ir esminiai veiksniai, darę įtaką šiai konkurencijai; 3) įvertintos tapatybės ideologijų reikšminio turinio ir jų konkurencijos Klaipėdos viešojo bendravimo erdvėje poveikimo galimybės; 4) nustatyti pokyčiai, deaktualizavę tapatybės ideologijų konkurenciją Klaipėdoje XX a. pabaigoje.

Disertacijos originalumą V. Safronovas pirmiausia grindė tuo, kad nauja buvo tyrimui pasirinkta problema: jo tyrimas buvęs pirmasis, kuriame buvo apibrėžtas ir įvertintas „tapatybės ideologijų konkurencija“ įvardytas reiškiny, nustatyta šio reiškinių raiška trim skirtingais laikotarpiais: 1918–1939 m., 1945–1988 m. ir po 1988 m. Nauja autorius įvardijo ir tai, kaip ši problema buvo sprendžiama, t. y. metodologinių įrankių, pasirinktų problemai ištirti, derinimą. Galiausiai nauji,

V. Safronovo žodžiais tariant, yra ir disertacijoje pateikiami faktografiniai duomenys, kadangi daugelis jo studijoje naudojamų šaltinių mokslinių tyrimų apyvarton buvo įvesta pirmą kartą.

Savąją analizę autorius pristatė kaip atvejo tyrimą Pietryčių Baltijos jūros regiono kontekste, teigdamas, kad būtent Klaipėdos miesto pasirinkimas leidžia išsamiai paaiškinti tapatybės ideologijų konkurenciją nacionalizmo pagrindu Pietryčių Pabaltijo mieste tiek, kiek tai apskritai įmanoma padaryti vieno atvejo pagrindu. Paaiškindamas, kodėl disertacijoje Klaipėdos atvejis nedaug lyginamas su kitais regiono atvejais, jis nurodė, kad dabartinė tyrimų būklė dar neleidžia viename darbe aptarti bendrųjų regiono miestams būdingų tendencijų lyginamuoju aspektu. Pirmiausia, V. Safronovo teigimu, buvo būtina iširti situaciją pačioje Klaipėdoje ir jos pavyzdžiu atsakyti į disertacijoje suformuluotą klausimą, lyginamojo tyrimo galimybę paliekant ateičiai.

Autoriui pristačius disertaciją, jos struktūrą ir išvadas, o disertacijos moksliniam vadovui habil. dr. Alvydui Nikžentaičiui atsakius jam suteikto žodžio (nenorint daryti įtakos gynimo tarybos nariams), buvo pradėta mokslinė diskusija. Vienas po kito kalbėję oponentai ir gynimo tarybos nariai pripažino V. Safronovo mokslinio tyrimo novatoriškumą. Buvo pažymėta, kad disertantas sugebėjo įtaigiai atskleisti, kokie dinaminiai procesai pasireiškė nacionalizmą sklaidos sferoje Klaipėdoje XX amžiuje, ypač 4-ajame dešimtmetyje. Ir oponentai, ir gynimo tarybos nariai ypač svarbia V. Safronovo disertacijos ypatybe įvardijo tai, kad disertantas idėmiai išanalizavo didžiąją dalį su jo tema susijusių periodinių (pvz., išrinkta medžiaga iš visų Lietuvoje prieinamų „Memeler Dampfboot“, „Tarybinės Klaipėdos“ numerių) bei archyvinių šaltinių ir savo moksliniame darbe stengėsi diferencijuotai eksplikuoti teoriją, metodologiją bei empiriką. Kai kurie gynimo tarybos nariai gyrė autoriaus pasirinkimą istoriškai analizuoti Klaipėdos simbolikos momentus, kurie siejasi su šiandienos visuomenės istorinei sąmonei aktualiais vartotojiškosios paradigmos elementais. Tuo disertantui pavyko išryškinti novatorišką požiūrį į istoriją kaip dabartyje „vykstantį procesą“. Tiesa, gynimo metu tarp pačių oponentų ir gynimo tarybos narių kilo diskusija dėl to, ar autoriui nevertėjo, užuot analizavus reiškinius iki pat šių dienų, apriboti savojo darbo 1991 m. ar vėliausiai 2000 m. data: vieni (R. Leiserowitz) pateikė argumentų, kodėl būtent taip reikėjo padaryti, kiti (R. Lopata, V. Vareikis) tam prieštaravo.

Įvertinant gynimo tarybos narių pasisakymus ir disertanto atsakymus, konstatuotina, kad V. Safronovo disertacijos empirinės dalies kokybė neleido suabejoti moksliniu disertanto pasirengimu ir dalykine kompetencija. Gynimo metu buvo prisimintas faktas, kad pirmąjį darbą Klaipėdos istorijos tematika disertantas publikavo dar mokydamasis mokykloje. Bakalauro, magistrantūros ir doktorantūros studijų Klaipėdos universitete bei disertacijos rengimo laikotarpiu jis nuosekliai konceptualizavo teorinį savo mokslinių interesų lauką ir suformavo įspūdingą metodologinį aparatą. Šio proceso rezultatas – kelios dešimtys mokslinių publikacijų žinomuose Lietuvos ir užsienio moksliniuose leidiniuose, į kurias atkreipė dėmesį kone visi pasisakiusieji.

Manytina, kad būtent įvertindami aukštą mokslinę ginamos disertacijos prabą, oponentai bei gynimo tarybos nariai nestokojo ir teorinio pobūdžio pastabų, kurios galbūt pranašauja, kokio lygmens diskusijas ir toliau provokuos V. Safronovo atliktas tyrimas.

Pirma, ne vienam diskusijoje dalyvavusiam prelegentui abejonių sukėlė disertanto pozicija, esą tapatybės ideologijų konkurenciją galima išvelgti ir sovietiniu laikotarpiu. Č. Laurinavičius klausė, kaip suderinti šį teiginį su tuo, kad paprastai sovietinė sistema laikoma totalitarine; panašiai A. Valantiejus pažymėjo, kad totalitarizmas nekūrė laisvės sąlygų socialinių struktūrų, palaikančių skirtingas tapatybės ideologijas, raiškai. Šio problemiško aspekto esmę kai kurie gynimo tarybos nariai aiškino tuo, kad disertantas nepakankamai eksplikavo tapatybės ideologijų konkurencijos totalitarinio režimo sąlygomis galimybių (arba alternatyvų) sampratą. Gynimo metu V. Safronovas

bandė argumentuoti savo poziciją. Disertantas klausė, ar nėra redukuojamas sovietmečio supratimas primetant visai epochai totalitarinės santvarkos etiketę, juolab kad, anot disertanto, ir Hannah Arendt – viena pirmųjų autorių, pritaikiusių totalitarizmo sąvoką Sovietų Sąjungos sistemai – buvo gana aiškiai įvardijusi, kad po Stalino mirties Sovietų Sąjungoje prasidėjo reiškinys, kurį ji įvardijo „detotalitarizacija“. Disertantas pripažino, kad tapatybės ideologijų konkurencija tarpukariu ir sovietiniu laikotarpiu nėra tapatintina, tačiau jis siūlė atkreipti dėmesį, kad ir sovietmečiu nuolat egzistavo alternatyvos tarybinei tapatybės ideologijai palaikymo galimybė.

Antra, oponentai bei gynimo tarybos nariai kritikavo ir disertacijoje vyraujančią konstrukcionistinę prieigą. A. Valantiejaus manymu, turėdamas reikalą su trinare asmens savimonės, socialinės sąveikos ir objektyvuotų kultūros modelių struktūra, disertacijos autorius daugiau aprėpė paskutinį lygmenį, nepakankamai dėmesio kreipdamas į asmens savimonės ir socialinės sąveikos lygmenis. Dėl to tyrimas stokojo aspektų, leidžiančių identifikuoti ir artikuliuoti socialinius bei psichologinius pačių žmonių adaptavimosi vienos ar kitos (pvz., vokiškosios, lietuviškosios arba tarybinės) tapatybės ideologijos atžvilgiu Klaipėdoje ir Rytų Baltijos pietryčių regione XX a. momentus. Į tai autorius atsakė sąmoningai pasirinkęs tokį tyrimo rakursą, kadangi, jo įsitikinimu, istorikai neturi funkcionalių tyrimo įrankių asmens savimonės lygmeniui atskleisti. Būtent todėl, manydamas, kad „tapatybės“ kaip tokios nepasiduoda istoriko tyrimų įrankiams, jis pabrėžtinai vartojęs sąvoką „tapatybės ideologija“ ir tuo akcentavęs savosios analizės orientaciją į viešojo bendravimo erdvėje vykusių reikšmių formavimo ir palaikymo reiškinius.

Antra vertus, niekas iš savo nuomonę pristačiusių nesuabejojo, kad V. Safronovas ypač sėkmingai (tikriausiai geriau nei daugelis istorikų iki šiol) atskleidė, kaip lituanizuotos Mažosios Lietuvos istorijos elementai buvo naudojami siekiant įtvirtinti save Klaipėdoje, neleidžiant grįžti vokiškam elementui, ir parodė, kaip, atsiradus Lietuvos TSR, po 1944 metų Lietuvos tautinio tapatumo ideologija Klaipėdoje buvo integruota į marksistinį metanaratyvą. Kaip pažymėjo oponentė Ruth Leiserowitz, Rytų Europos istoriografijos kontekste darbų, nagrinėjančių tautinių elementų santykį su tarybine ideologija per tokią prizmę, kokia buvo pateikta V. Safronovo disertacijoje, labai trūksta. Buvo atkreiptas dėmesys ir į neangažuotą autoriaus poziciją. Gynimo tarybos pirmininkas D. Staliūnas šiuo atveju konstatavo, kad „Vasilijui Safronovui nėra „gerų“ ar „blogų“ tapatybės ideologijų“ ir, jo supratimu, tai yra vienintelė prieiga, leidžianti atlikti „tyrimus, kuriais patiktų kiti“.

Vasilijaus Safronovo apginta disertacija atskleidė, kaip tarpdisciplininė metodologija paremta istorinė vieno miesto atvejo analizė gali paaiškinti tapatybės transformacijas. Įvertinant aplinkybę, kad tokio pobūdžio tyrimai iki šiol dažniausiai būdavo sociologinių ir kultūrologinių studijų prerogatyva, būtina konstatuoti, kad V. Safronovo disertacija laikytina akivaizdžiu požymiu, jog Klaipėdos istorijos samprata žengia į konceptualiai naujų tyrinėjimų etapą. Dar kartą cituojant dr. D. Staliūno pasisakymą, būtų galima užbaigti teigiant, kad V. Safronovo tyrimas yra vertingas trim prasmėm: kaip aktualija ir įdomybė Klaipėdos bendruomenei; kaip svarbus indėlis Lietuvos istorikų bendruomenei; kaip vienas iš tų „labai nedaugelio Lietuvos istorikų darbų, kurie tikrai turėtų būti publikuojami užsienio kalba“.

APIE PALIVARKINIŲ ŪKŲ PRIVAČIUOSE ŽEMAITIJOS DVARUOSE XVI A. JOLANTOS SKURDAUSKIENĖS DISERTACIJOS GYNIME PASIDAIRIUS

Marius Ščavinskas

Klaipėdos universitetas; Lietuvos istorijos institutas

2011 m. birželio 29 d. Klaipėdos universiteto Auloje humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Palivarkinis ūkis privačiuose Žemaitijos dvaruose XVI amžiuje“ gynė Jolanta Skurdauskienė. Disertacija rengta KU Istorijos katedroje bendroje KU ir Lietuvos istorijos instituto doktorantūroje 2005–2010 m. Disertacijos vadovė – doc. dr. Rita Regina Trimonienė (Šiaulių universitetas).

Disertacijos gynimo komitetą sudarė pirmininkė prof. dr. Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Arūnas Baublys (Klaipėdos universitetas), doc. dr. Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universitetas), prof. dr. Aivas Ragauskas (Vilniaus pedagoginis universitetas), doc. dr. Vacys Vaivada (Klaipėdos universitetas). Oponentai – doc. dr. Raimonda Ragauskienė (Lietuvos istorijos institutas) ir doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas).

Disertantė su dvarais susijusioje problematikoje nebuvo naujokė. Dar baigdama Vilniaus universitetą ji apgynė bakalauro darbą „Oginskių Rietavo dvaras XVIII a. antrojoje pusėje – XIX a. pirmojoje pusėje“ (vad. doc. dr. S. Pamerneckis), o įstojusi į magistro studijas Klaipėdos universitete net neabejodama pasirinko temą „Palivarkai Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje“ (vad. doc. dr. V. Vaivada). Taigi dar studiodama į doktorantūrą 2005 m. J. Skurdauskienė buvo sukaupusi nemažą darbo su LDK dvarais patirtį. Todėl nenuostabu, kad linkdama į socialinę-ekonominę istoriją, J. Skurdauskienė nesiblaškė ir nesivaikė „naujų“ temų, o ėmėsi toliau nagrinėti magistro darbe nubrėžtas problemas.

Pristatydama savo disertaciją J. Skurdauskienė apibrėžė šias pagrindines istoriografijos problemas, susijusias su palivarkiniu ūkiu Žemaitijoje: 1) XVI a. dvaro tyrimai buvo atliekami valdovo ir bažnytinėse žemėse, ieškant arimų ir menkai kreipiant dėmesį į kitas dvaro ūkio struktūros dalis; 2) istoriografijoje aptariamos visos rentos formos, bet labiausiai akcentuotas lažas, kaip vienas svarbiausių palivarkinių dvarų rodiklių; 3) iki šiol taikytų metodų galimybės buvo gana siauros ir ribotos, todėl šiuo metu dar negalima atsakyti į daugelį istoriografijoje keliamų klausimų.

Šių klausimų, anot disertantės, taip pat yra ne vienas. Pavyzdžiui, iki šiol neaišku, kokie procesai vyko privačioje žemėvaldoje, ar tikrai Žemaitija buvo unikalios socialinės ekonominės raidos kraštas, ir jeigu taip, tai kuo ypatinga buvo Žemaitijos dvaro raida, ką apskritai galime vadinti XVI a. dvaru? Tuo remiantis buvo išsikelti net šeši darbo uždaviniai. Jų visų necituojant pabrėžtini šie du: nustatyti svarbiausius privačių dvarų ūkio struktūros segmentus, lėmusius to meto dvarų gamybinę galią, aptarti jų būklę ir specifiką bei nustatyti XVI a. Žemaitijos dvarų svarbiausius dvarų ūkio sistemos prekinimo rodiklius ir plėtros specifiką. Žinoma, visa tai daryta iš akiračio neišleidžiant europinio dvaro raidos tendencijų, beje, labiausiai akcentuojant Lenkiją ir kitas Vidurio Europos šalis. Tokia retrospektyva daryta nuo ankstyviausių feodalizmo laikų iki pat XVI a.

Disertaciją sudarė įvadas, penki skyriai, skaidyti į smulkesnius poskyrius, išvados, literatūros sąrašas ir priedai. Atsakydama į išsikeltus uždavinius, J. Skurdauskienė akcentavo, kad dvarų palivarkinio ūkio negalime tyrinėti neatsižvelgdami nei į feodalizmo problemą, nei į bendraeuropinį

kontekstą. Antai nuo XV a. vis labiau ryškėjantys regionų skirtumai XVI a. lėmė ūkinį Europos dualizmą: Vakarų Europoje pereita prie činčinio ūkio, tuo metu Vidurio Europoje – prie lažinių ekonominių formų. Nepaisant to, Žemaitijoje gan sparčiai vyko žemėvaldos formavimosi procesas, kurį skatino ne tik pokyčiai Europoje, bet ir paties Lietuvos didžiojo kunigaikščio politika. Didžiojo kunigaikščio žmonėms išdalytos žemės greitai gavo administracinę ir teisinę (o ponų – dar ir finansinę) imunitetą.

Nagrinėdama 1539–1600 m. Žemaitijos personalo struktūrą disertantė pažymėjo, kad vykdyta valakų reforma socialinės pertvarkos skatino imtis ir privačių valdų laikytojus. Tuo metu dvaruose valstiečiams skiriamas tarnybas pamažu keitė nuo valako atliekamos prievolės. Be to, dalis dvaro šeimos žmonių, vadinamų *parobkais*, kaip ir valdovo dvaruose, buvo verčiami prievolniais valstiečiais, šitaip gausinant įvairias prievoles atliekančių valstiečių kategoriją. Tyrimas parodė ir kitą svarbų reiškinį, kuris ligtolinėje istoriografijoje nebuvo nagrinėtas ir akcentuotas: lažinis darbas buvo populiariesnis privačiose, o ne bažnytinėse ar valdovo valdose.

Pristatydama privačių Žemaitijos dvarų ūkio struktūros segmentus, J. Skurdauskienė akcentavo augalininkystę, gyvulininkystę, žuvininkystę, bitininkystę, miško eksploataciją, perdirbimą ir verslus. Tyrimo duomenys rodo, kad Žemaitijos privačių valdų savininkai arimus plėtojo gerokai aktyviau, nei tai buvo daroma valstybinėse ir bažnytinėse valdose. Kadangi vidutinis vieno ūkio objekto dirbamos žemės plotas sudarė apie 2,17 valako, toks ūkis istoriografijoje yra laikomas autonominiu ūkiu, taigi skirtas vietos poreikiams ir vietos rinkai. Tačiau analizė rodo, kad dalis auginamų javų buvo skirti užsienio, o ne vidaus rinkai.

Baigdama disertacijos pristatymą, J. Skurdauskienė dar kartą akcentavo, kad Žemaitijoje privačioje žemėvaldoje buvo steigiami Vidurio Europos ekonominių dvaro modelių ir plėtros specifiką atitinkantys dvarai. Tačiau paradoksaliai skambėjo kita mintis: nors dvarų valdų skaičius nuo XVI a. 9-ojo dešimtmečio smarkiai išaugo, ūkio gamybos rodikliai dvaruose visą XVI a. nuolat prastėjo. Taip atsitiko dėl to, kad Žemaitijos dvarų plėtra buvo ekstantyvaus pobūdžio – didėjo kiekybiškai, tačiau nesikeitė kokybiškai.

Pristačius disertaciją, uždavinius ir išvadas, žodis buvo suteiktas oponentams. Tiesa, viena iš jų – doc. dr. R. Ragauskienė – negalėjo dalyvauti disertacijos gynime, tačiau atsiuntė savo atsiliepimą. Dalis oponentų (ir, beje, gynimo komiteto narių) kritikos buvo nukreipta į disertantės pasirinktą feodalizmo Vakarų Europoje pristatymą, kai kurių šaltinių nenaudojimą, į pasirinktą Fernando Brodelio „Ilgojo laiko“ taikymą ir nelabai tikslų jo suvokimą. Priekaištauta ir dėl Žemaitijos privačių dvarų raidos nepalyginimo su kitais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos regionais, nors pati disertantė gan išsamiai lygino Žemaitiją su Lenkijos regionais. Tačiau daugelis gynime dalyvavusiųjų pripažino, kad po Zenono Ivinskio, Juozo Jurginio, gynimui pirmininkavusios prof. J. Kiaupienės darbų, skirtų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos feodalizmo, dvaro, valstiečių, socialinei ir valakų reformos istorijai, J. Skurdauskienės disertacija yra pirmas bandymas vėl analizuoti iš esmės nelabai populiarią, bet labai svarbią palivarkų ir dvarų raidos problematiką.

Pasisakius gynimo komiteto nariams, vyko mokslinė diskusija, kuriai toną davė gynimo pirmininkė prof. J. Kiaupienė, keldama klausimą, kaip būtų galima įvardyti XVI a. Žemaitijos dvarą ir vykdomą Valakų reformą. Ar tai buvo dar vėlyvųjų viduramžių epochoje susiformavusi dvaro sampratos nuostata, o gal tai jau ankstyvųjų naujųjų laikų, kuriems ir atstovavo valakų reforma, suvokimas? Tad vien toks klausimų kėlimas rodo, kad J. Skurdauskienės disertacijos tyrimo objektas yra aktualus ir ganėtinai problemiškas. Todėl gynime dalyvavę mokslininkai sutarė, kad XVI a. socialinė istorija Lietuvoje gal kiek ir apleista, bet vis dėlto turi galimybių toliau vystytis ir siekti

maksimalaus ištyrimo. Juolab kad lenkų, vokiečių istoriografija socialinei istorijai tradiciškai tebeskiria svarbų dėmesį.

Apie istoriografijos būklę ir iššūkius, su kuriais susidūrė disertantė, kalbėjo ir J. Skurdauskienės darbo vadovė doc. dr. R. Trimonienė. Po visų kalbų ir disertantės atsakymų į išsakytą kritiką, disertacijos gynimo komiteto nariai susirinko slapto posėdžio. Kurį laiką privertę nekantriai lūkūriuoti pačią disertantę, kolegas, bendradarbius ir kitus susirinkusiuosius, pagaliau iškilmingai paskelbė verdiktą – Jolantai Skurdauskienei suteiktas humanitarinių mokslų istorijos krypties daktaro laipsnis. Sveikindama naująją mokslų daktarę, prof. J. Kiaupienė palinkėjo ne tik atsižvelgti į išsakytas pastabas, bet ir rimtai pagalvoti apie monografijos, patobulintos, dar geriau išanalizuotos dvarų problematikos, leidimą. To kaip tik palinkėsime dr. J. Skurdauskienei, vildamiesi, kad tai bus ne paskutinis mokslinis tyrimas, kad J. Skurdauskienė pateiks dar ne vieną intriguojantį tyrimą apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dvarus.